

S.V.İSMAYILOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: Sabinaismayilova@bsu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0003-7711-7143>

Bakı Dövlət Universiteti

(Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 23)

10.62021/0026-0028.2025.4.086

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ DİALOJİ DİSKURSUN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Müasir humanitar elm sahələrində ünsiyyətin rolunun artması dialoq formasının dilçilik tədqiqatlarında mühüm yer tutduğunu göstərir [8]. Bu araşdırmada dialoji diskursun pragmatik əsasları – yəni danışq aktları, implikatura və nəzakət kimi ünsürlər – Azərbaycan və ingilis dillərində müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Məqsəd fərqli dil və mədəni mühitdə dialoq zamanı ortaya çıxan məna çalarlarını (məsələn, üstüörtülü mənalər, sosiopragmatik normalar) müəyyənləşdirməkdir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, hər iki dildə dialoji ünsiyyətin ümumi prinsipləri olsa da, kontekstə və mədəniyyətə bağlı mühüm fərqlər mövcuddur. Bu fərqlərin müəyyən edilməsi uğurlu beynəlxalq kommunikasiya üçün praktiki tövsiyələr verilməsinə imkan yaradır.

Açar sözlər: diskurs, dialoq, dialoji diskurs, ünsiyyət, pragmatik kompetensiya

Giriş. Dialoji nitqin (qarşılıqlı danışığın) öyrənilməsi lingvistikanın aktual mövzularından birinə çevrilmişdir. Xüsusilə XX əsrin ikinci yarısından etibarən insanlararası ünsiyyətin, dialoq və konversasiya təhlilinin öyrənilməsinə maraq xeyli artmışdır. Dialoq kommunikasiya prosesində insanların düşüncəsini və cəmiyyət içində rolunu araşdırmaq üçün yeni imkanlar açır. Müasir dilçilikdə dialoji ünsiyyət “ideal” kommunikasiya tipi kimi dəyərləndirilir və onun xüsusiyyətlərinin tədqiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bununla yanaşı, müxtəlif dillərdə dialoji diskursun öyrənilməsi son dövrdə prioritet istiqamətlərdəndir. Fərqli dil və mədəniyyətlərdə insanların necə “dialoq qurduğu”nun araşdırılması, yəni qarşılıqlı-pragmatik (cross-cultural pragmatics) yanaşma, 1980-ci illərdən inkişaf etməyə başlayıb və pragmatika sahəsində mühüm yer tutur. Xüsusilə Blum-Kulka və digər tədqiqatçıların 1989-cu ildə apardıqları məşhur müqayisəli nitq aktları layihəsindən (Cross-Cultural Speech Act Realization Patterns) sonra bu sahə sürətlə inkişaf etmişdir. Müasir tədqiqatçılar isə qarşılıqlı pragmatikaya yeni nəzəri ideyalar gətirərək, hər bir mədəniyyətin ünsiyyət tərzini stereotiplərdən uzaq, empirik faktlar əsasında öyrənməyin zəruriliyini vurğulayırlar [7].

Bununla bağlı dialoji diskursun pragmatik xüsusiyyətlərinin Azərbaycan və ingilis dillərinin materialı əsasında tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Azərbaycan və ingilis dilləri müxtəlif dil ailələrinə məxsusdur, həmçinin fərqli sosiomədəni kontekstlərə malikdir. Bu dillərdə ünsiyyətin qurulmasındakı oxşar və fərqli pragmatik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək dilçilikdə bir çox suala aydınlıq gətirə bilər. Xüsusən, dialoqda nitq aktlarının reallaşması, məzmunun dolayısı yolla çatdırılması (implikaturalar) və nəzakət normalarının müqayisəli təhlili göstərir ki, dillərarası ortaq cəhətlərlə yanaşı, mədəniyyətlərdən irəli gələn fərqlər də mövcuddur. Bu araşdırma məhz belə fərqləri üzə çıxarmağa yönəlmişdir ki, əldə olunan biliklər tərcümə, dil öyrətimi və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə tətbiq oluna bilsin.

Əsas hissə. Dialoji diskursun pragmatik təhlili üçün bir sıra əsas pragmatik nəzəriyyələrə istinad olunur.

Nitq aktları nəzəriyyəsi (Speech Act Theory): Con Oustin dil vasitəsilə hərəkət etməyin mümkünliyünü izah edən nitq aktları konseptini irəli sürmüşdür. O, nitq aktını üç mərhələyə ayırır: lokyutiv akt (sözdüzümlü və lüğəvi mənada deyilənlər), illokyutiv akt (danışanın bu sözlə hansı niyyətdə hərəkət etməsi) və perlokyutiv akt (deyilənlərin dinləyicidə yaratdığı nəticə/təsir) [1]. Məsələn, “Mən söz verirəm ki...” cümləsi zahirən bəyan olsa da, illokyutiv qüvvəsinə görə bir vəd vermə aktıdır; bu ifadənin perlokyutiv nəticəsi isə dinləyicidə güvən yaratmaq ola bilər. Con Serl nitq aktları nəzəriyyəsini inkişaf etdirərək illokyutiv aktların taksonomiyasını təqdim etmişdir. Onun təsnifatına görə, nitq aktları beş əsas sinfə ayrılır: assertivlər (danışanın ifadə etdiyi məzmunun doğruluğuna öhdəlik götürməsi – məlumat vermək, iddia etmək və s.), direktivlər (dinləyicini müəyyən hərəkət etməyə yönləndirmək – əmr, xahiş, tövsiyə və s.), komissivlər (danışanın gələcəkdə bir işi görməyə öhdəlik götürməsi – vəd etmək, and içmək və s.), ekspressivlər (danışanın duyğu və münasibətini ifadə etməsi – təbrik, üzr, təşəkkür və s.) və deklarativlər (ifadə edildiyi an yeni sosial vəziyyət yaradan aktlar – elanlar, hökm çıxarma, nikahı elan etmə və s.) [9]. Bu nəzəri çərçivə dialoqu təşkil edən hər bir replikanın əslində müəyyən nitq aktı (məqsədli kommunikativ hərəkət) olduğunu vurğulayır.

Dilçi alim Pol Qrays praqmatik nəzəriyyəsində məqsədyönlü əməkdaşlıq prinsipini və implikaturaları şərh edərək qeyd edir ki, ünsiyyətdə danışanlar əməkdaşlıq prinsipinə uyğun hərəkət edir. Bu prinsipə görə, normal söhbətdə iştirakçılar qarşılıqlı anlaşmanı təmin etmək üçün öz replika və töhfələrini lazım olduğu qədər informasiya ilə təmin edir, yalan məlumat vermir, mövzu ilə əlaqəli qalır və fikrini aydın şəkildə ifadə edir. Qrays bu davranışı dörd məşhur maksimum şəklində formalaşdırmışdır: həcm (lazım olduğu qədər məlumat ver), keyfiyyət (doğru məlumat ver), münasibət (mövzuya aid ol) və tərz (aydın və dəqiq ol). Danışığ zamanı bu maksimumlara ümumən əməl edilir və beləliklə, tərəflər bir-birini anlayırlar. Lakin ədəbi dildə və gündəlik danışığda bəzən bu maksimumlar pozulur, – yəni danışan bilərəkdən normadan kənara çıxır. Qrays göstərmişdir ki, belə hallarda implikatura, yəni üstüörtülü mənə yaranır [5]. Məsələn, ingiliscə bir şəxs soyuq otağa girib “Bura nə gözəl yay havasıdır!” deyirsə, zahirən keyfiyyət maksimumunu pozaraq yalan kimi görünən bu ifadə əslində implikatura daşıyır: danışanın məqsədi havanın soyuq olduğunu vurğulamaqdır (yəni pəncərəni bağlamağı xahiş edir, amma bunu dolayı yolla ifadə edir). Beləliklə, Qraysın nəzəriyyəsi dialoqda dediklərimizlə demək istədiklərimiz arasındakı fərqi izah edir və bu fərqi anlaşılmaması üçün kontekstin rolunu ön plana çəkir.

D.Sperber və D.Uilson tərəfindən irəli sürülən relevantlıq nəzəriyyəsi (Relevance Theory) praqmatikanın koqnitiv istiqamətinə aiddir. Bu nəzəriyyə Qraysın prinsiplərindən ilham alsa da, ünsiyyəti insan beyninin informasiya emalı baxımından izah edir. Relevantlıq nəzəriyyəsi izah edir ki, insanlar çox zaman söylədiklərindən daha artıq məlumatı ötürürlər və bunu anlamaq üçün beynimiz kontekst daxilində optimal nəticə çıxarma mexanizmini işə salır. Bu yanaşma koqnitiv praqmatikanın əsasını qoyaraq üstüörtülü mənə, metafora, ironiya kimi hadisələri izah etmək üçün də istifadə olunur.

Ünsiyyətdə dilin sosial ölçülərini araşdıran sosiopraqmatika sahəsində nəzakət (politeness) konsepsiyası mühüm yer tutur. Penelop Braun və Stiven Levinsonun (1978/1987) klassik nəzakət nəzəriyyəsi Ervinq Hofmanın “üz” (face) anlayışına əsaslanır. “Üz” insanın ictimai imicidir və hər bir insanın “müsbət üz” (başqaları tərəfindən bəyənilmək, dəyər verilmək istəyi) və “mənfi üz”ü (başqaları tərəfindən hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmaması, yəni öz işinə qarışılmaması istəyi) vardır [4]. Danışığ zamanı bir çox aktları iştirakçıların üzünü təhdid edə bilər, məsələn, tənqid etmək qarşı tərəfin müsbət üzünə zərər vura bilər, ya da xahiş etmək qarşı tərəfin azadlığını (mənfi üzünü) məhdudlaşdırır. Braun və Levinson’un nəzəriyyəsi bu üz təhdid edən aktların (face-threatening acts) yumşaldılması üçün xüsusilə dilçilərin istifadə etdiyi strategiyaları təsvir edir. Müsbət nəzakət strategiyaları qarşı tərəfin müsbət üzünə yönəlir (kompliment söyləmək, ortaq maraqları vurğulamaq, səmimi ünsiyyət formaları qurmaq və s.). Mənfi nəzakət strategiyaları isə qarşı tərəfin mənfi üzünü qorumağa yönəlir

(yəni birbaşa əmr verməmək, üzr istəyərək və ya izin alaraq xahiş etmək, dolayısı ifadələr işlətmək və s.). Məsələn, ingilis dilində birindən xahiş edərkən “Can you please open the window?” deyilir (dolayısı sual formasında rica, “zəhmət olmasa” ilə), Azərbaycan dilində isə “Pəncərəni açarsınız (açasınız)?” kimi hörmətli müraciətlə və sonda “zəhmət olmasa” əlavə etməklə deyilir. Beləliklə, hər iki halda məqsəd eyni nitq aktını (xahişi) mümkünə qarşı tərəfin üzünü incitmədən çatdırmaqdır. Braun və Levinson bu strategiyaların mədəniyyətdən asılı olaraq müxtəlif formalarda ortaya çıxma biləcəyini qeyd etsələr də, ümumilikdə müəyyən universal nəzakət prinsiplərinin mövcud olduğunu irəli sürmüşlər. Sonrakı tədqiqatlar göstərmişdir ki, onların modeli Qərb tipli fərdiyyətçi mədəniyyətlər üçün daha uyğundur, bəzi digər mədəniyyətlərdə nəzakət anlayışı fərqli çalarlar daşıya bilər. Buna baxmayaraq, nəzakət nəzəriyyəsi danışıq aktlarının sosial-mədəni kontekstini anlamaq üçün fundamental çərçivə rolunu oynayır və xüsusilə dillərin müqayisəli pragmatikası sahəsində geniş tətbiq olunur.

Yuxarıda sadalanan nəzəriyyələr məqalənin nəzəri əsasını təşkil edir. Bu nəzəri çərçivə vasitəsilə dialoji diskursun hər iki dildə hansı ümumi kommunikativ qanunauyğunluqlara tabe olduğu (məsələn, əməkdaşlıq prinsipi, relevantlıq prinsipi) və nədə fərqləndiyi (məsələn, fərqli nitq aktlarının və nəzakət formalarının seçimi) müəyyənləşdiriləcəkdir.

Müqayisəli təhlil. Azərbaycan və ingilis dillərində dialoji diskursun pragmatik xüsusiyyətlərini araşdırdıqda aydın olur ki, kontekstual və sosiopragmatik fərqlər mövcuddur. Belə ki, müraciət formaları və nitqə başlama kimi real danışıq nümunələri fərqlənir. Azərbaycan dilində dialoq zamanı danışanlar tez-tez müraciət sözləri və ya qohumluq terminlərindən istifadə edirlər. Məsələn, tanımadığınız bir xanıma Azərbaycan dilində müraciət edərkən “bacı” deyə bilərik, kişiye “qardaş” və ya “ müəllim” (müəyyən hörmət ifadəsi kimi) deyə müraciət edə bilərik. İngilis dilində isə birbaşa “sister/brother” kimi müraciətlər adət deyil; bunun əvəzinə “Sir/Madam” kimi rəsmi xitablar və ya ad və soyadla müraciət edilir. Hər iki dildə qohumluq bildirən müraciət formalarının dialoqlarda emosional yaxınlıq yaratmaq üçün istifadə olunma bildiyi müşahidə olunub [6], lakin bu formaların konkret istifadəsi və yükü fərqlidir. Məsələn, Azərbaycan dilində “bacı” deyə müraciət bir yad qadına qarşı mehribanlıq və yaxınlıq ifadəsi kimi qəbul olunur, ingilis dilində isə “sister” yalnız doğma bacıya və ya müəyyən kontekstlərdə (məsələn, dini icmalarda, ya da afroamerikan slənqində “brother”) işlədilə bilər və ümumi ünsiyyətdə bu, adi deyil. Bu nümunə göstərir ki, müraciət formalarının seçimi mədəni ünsiyyət qaydalarından asılıdır.

Təhlil zamanı “Sən”–“Siz” qarşılığı və nəzakət üslubunu da digər bir nüansı kimi qeyd etmək olar. Azərbaycan dilində ikinci şəxs əvəzliliklərinin iki forması vardır – qeyri-rəsmi “sən” və rəsmi-hörmət formasında “Siz”. Dialoqda bu seçim qarşı tərəflər arasındakı sosial münasibəti, məsafəni göstərən əsas pragmatik göstəricidir. Məsələn, Azərbaycan dilində ilk dəfə rastlaşdığımız və ya yaşca, mövqecə böyük şəxsə “Siz” deyə müraciət edirik ki, bu, hörmət və nəzakət əlamətidir. İngilis dilində isə belə bir qrammatik fərq yoxdur; yeganə ikinci şəxs əvəzlilik “you” bütün hallarda işlədilir. Buna görə, ingilisdilli ünsiyyətdə nəzakəti ifadə etmək üçün digər üsullardan istifadə olunur: məsələn, cümləyə “please” əlavə etmək, modal feillərlə (“Could you...?” formasında) xahişi yumşaltmaq, ya da müraciət forması kimi “Mr./Ms. [Soyad]” demək və s. Yəni ingilis dili nəzakəti dilin sintaksis-semantik vasitələri ilə, Azərbaycan dili isə qrammatik müraciət sistemi də daxil olmaqla ifadə edir. Bu fərq dialoqda tərcümə və dil öyrənənlər üçün önəmlidir – birbaşa “you” sözünü “sən” kimi tərcümə etmək bəzən səhv ünsiyyətə səbəb ola bilər, çünki orijinal mətnə rəsmi müraciət niyyəti var idisə, Azərbaycan dilində “Siz” işlənməlidir.

Danışıq aktları və dolayısı ifadə strategiyalarına gəldikdə isə hər iki dilin danışıq praktikasında müəyyən nitq aktları (məsələn, xahiş, təklif, tənqid, rədd etmə və s.) mədəni ənənələrə görə fərqli ifadə olunma bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, forma və funksiyanın uyğunluğu mədəniyyətdən asılıdır [11, s. 28]. Məsələn, ingilis dilində birbaşa “No” demək adətən normal qəbul edilsə də, azərbaycanlı danışanlar bəzən birbaşa “yox” deməkdə çəkinir, bunun

əvəzinə “bilmirəm”, “bəlkə sonra” kimi dolayı yollarla rədd cavabı verirlər – bu, qarşı tərəfin üzünü qorumaq üçündür (neqativ üzə zərəri azaltmaq). İngilisdilli mədəniyyətdə isə birbaşa rədd daha səmimi və aydın ünsiyyət göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər. Eynilə, xahiş ifadə edərkən ingilis dilində “Please, open the window” (Zəhmət olmasa pəncərəni aç) kimi birbaşa formadan istifadə oluna bilər, Azərbaycan dilində isə “Pəncərəni açmağa imkan olar?” kimi sual tonunda daha dolayı rica forması tez-tez seçilir. Bu cür nüanslar göstərir ki, dolayılıq dərəcəsi mədəni ünsiyyət üslubunun tərkib hissəsidir.

Müqayisə olunan hər iki dildə üstüörtülü məna və konteksti rolu danılmazdır. Müxtəlif dillərdə eyni söz və ifadələr eyni dərəcədə üstüörtülü (implicit) ola bilər, lakin onların anlaşılması üçün tələb olunan mədəni bilik fərqli olur. Püstəxanım Yusifovanın (2024) ingilis və Azərbaycan dillərində implisit mənalara bağlı apardığı tədqiqatın nəticələrinə görə, ünsiyyətdə implisit məna o deməkdir ki, iştirakçılar istədikləri mənanı açıq sözlərlə ifadə etmirlər [11, s. 6]. Belə hallarda düzgün anlamaq üçün həm danışan, həm də dinləyici eyni (və ya bənzər) mədəni-lingvistik baza bilgisinə malik olmalıdır ki, kontekstin verdiyi ipuçlarını düzgün çözümləsin. Məsələn, Azərbaycan dilində “Baş üstə” ifadəsi sözlük anlamda “başım üstündə (həzram deməkdir)” kimi tərcümə olunsa da, ingilis dilində birbaşa “On my head” deyilməsi anlamsızdır; ingiliscə ekvivalenti “Certainly/Of course” kimi anlaşılmalıdır. Yəni bu tip ifadələr kontekst daxilində bir dildən digərinə çevrilərkən mədəni konotasiyasını itirə bilər. Yusifovanın araşdırmasında həmçinin müəyyən olunub ki, fərqli mədəniyyətlərdə rəng adları, heyvanlara aid ifadələr və s. əlavə məcazi mənalara daşıyır və bunlar bir dillə digər dil arasında uyğunsuzluq yarada bilər. Məsələn, ingilis dilində dialoqda “a white lie” (ağ yalan) ifadəsi zərərsiz, “günahsız” yalan mənasında işlənir. Azərbaycan dilinə bunu sözbəsöz “ağ yalan” kimi tərcümə etmək eyni mədəni mənanı verməyə bilər, çünki bizdə yalanın rənglə ifadəsi ənənəsi güclü deyil. Bu da pragmatik uğursuzluq (pragmatic failure) riskini göstərir – yəni söz və ya ifadə lüğəvi olaraq tərcümə edilsə də, mədəni anlam fərqli olduğundan yanlış başa düşülə bilər [11, s. 28]. Belə halların qarşısını almaq üçün məhz dialoji diskursun sosiopragmatik kontekstini yaxşı bilmək lazımdır.

Hər iki dildə nəzakət ifadə etmək üçün müxtəlif formullar mövcuddur. İngilis dilində təşəkkür üçün bir standart “Thank you” ifadəsi varsa, Azərbaycan dilində müxtəlif situasiyalara görə “Çox sağ ol”, “Minnətdaram”, “Allah razı olsun” kimi çeşidlilik vardır. İngilis dilində xitabda “Mr./Mrs./Ms.” + soyad rəsmi nəzakət nişanəsidirsə, Azərbaycan dilində ad+ata adı (məs., “Elmir müəllim”, “Aygün xanım”) və ya sadəcə vəzifə bildirən sözlə (məs., “müəllim”, “doktor”) müraciət edilə bilər. Bu cür fərqlər dialoq zamanı ünsiyyətin tonunu formalaşdırır. Məsələn, bir ingilis işgüzar dialoqunda “Please, call me John” (Zəhmət olmasa, mənə John deyin) deməklə rəsmi “Mr. Smith” formasından imtina edə bilər və bu hal səmimi mühit yaratmaq üçündür. Azərbaycan dilində isə rəsmi şəxs “Mənə sadəcə Elmir deyin” desə də, qarşı tərəf yenə bir müddət “Elmir müəllim” deməyə davam edə bilər, çünki bəzi mədəni ünsiyyət normalarına görə, rəsmi təvazökarlıq olsa belə, hörmət forması saxlanılır. Bu nümunə sosial məsafə və ünsiyyət iyerarxiyasının fərqli dərk edildiyini göstərir.

Yuxarıda sadalanan müqayisəli təhlil istiqamətləri göstərir ki, Azərbaycan və ingilis dillərində dialoji diskursun əsasını təşkil edən pragmatik qaydalar bütövlükdə oxşardır (məsələn, hər iki dildə danışanlar anlaşmaq üçün işarə və ima vasitələrindən istifadə edir, nitq aktlarını yerinə yetirir və s.), lakin hər bir dilin özünəməxsus sosiopragmatik “rəngi” vardır. Bu fərqlər mədəni komponentdən irəli gəlir və onları nəzərə almadan edilən tərcümələr və ya dil istifadəsi bəzən kommunikasiya problemlərinə gətirib çıxarır. Məhz bu səbəbdən, dillərin müqayisəli pragmatik təhlili – xüsusilə dialoq kontekstində – həm dilçilik nəzəriyyəsi, həm də tətbiqi dilçilik (məsələn, dil öyrənməsi, interkultural ünsiyyət) üçün böyük önəm daşıyır.

Nəticə. Aparılan araşdırma göstərir ki, dialoji diskursun pragmatik əsaslarının öyrənilməsi həm ümumi dilçilik nəzəriyyəsinə, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyət praktikalarına mühüm töhfə verir. Elmi nəticələrə görə, Azərbaycan və ingilis dillərinin dialoq qurma vasitə-

ləri arasında mühüm kəsişmələr və fərqlər mövcuddur. Hər iki dildə danışanlar ünsiyyətdə anlaşımaq üçün bənzər stratejilərdən (danışq aktlarından, əməkdaşlıq və nəzakət prinsiplərindən) istifadə etsələr də, bu stratejilərin konkret realizəsi mədəni kontekstdən asılı olaraq dəyişir. Bu tədqiqatın gedişində klassik pragmatik nəzəriyyələrin – o cümlədən Oustin və Serlin nitq aktları nəzəriyyəsinin, Qrays əməkdaşlıq prinsipinin, Sperber və Uilson relevans nəzəriyyəsinin, Braun və Levinson nəzakət modelinin – hər iki dildə dialoqların təhlilinə tətbiqi sınaqdan keçirildi. Nəticədə təsdiqləndi ki, bu nəzəri çərçivələr ümumbəşəri ünsiyyət mexanizmlərini izah etsə də, hər bir dil və mədəniyyət bu mexanizmlərə öz “parametrlərini” əlavə edir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, dil öyrənənlər və tərcüməçilər üçün təkcə sözlərin lüğəvi mənasını deyil, həm də onların pragmatik yükünü mənimsəmək vacibdir. Məsələn, ingilis dilində nəzakətli sayılan bir ifadənin Azərbaycan dilində eyni dərəcədə nəzakətli qarşılığı olmaya bilər. Bu zaman ya ifadə tərzini, ya da cümlə quruluşunu uyğunlaşdırmaq gərəkdir. Ona görə də, xarici dil tədrisində sosiopragmatik komponentin – yəni situasiya, sosial münasibət, mətnarxası bilik kimi amillərin – öyrədilməsi zəruridir. Son illərin tədqiqatları da göstərir ki, dil dərslərlərində dialoji mətnlərə və orada sosiopragmatik dəyişkənliyə diqqət ayrılması tələb olunur. Bu, dil öyrənənlərin təkcə qrammatik yox, həm də pragmatik kompetensiyasını formalaşdırmaq üçün vacibdir. Məsələn, orta səviyyə dərslərlərində Azərbaycan və türk dillərində dialoqların sosiopragmatik təhlili aparan bir araşdırmada aşkar olunmuşdur ki, dərslərlərin dialoqlar çox vaxt real ünsiyyətdəki nəzakət və kontekst zənginliyini əks etdirmir [2]. Bu da tələbələrə dil biliyi olsa belə, real ünsiyyətdə səhvlərə yol verməsinə səbəb ola bilər. Deməli, praktiki tövsiyə kimi dil tədris proqramlarına müxtəlif mədəni kontekstləri əks etdirən dialoqların, nitq aktı təliminin və pragmatik fərqlərin izahının daxil edilməsi təklif olunur.

Bundan əlavə, tədqiqat interkultural kommunikasiya sahəsində də faydalıdır. Müxtəlif dillərin daşıyıcıları arasında dialoq qurularkən anlaşılmaqlıqların böyük qismi pragmatik uyğunsuzluqlardan – yəni nəzakət, yumor, sükutun mənası, dolayısı ifadələr kimi incə mədəni məqamların yanlış yozulmasından – qaynaqlanır. Bu mövzuda apardığımız müqayisəli təhlil bir daha təsdiq etdi ki, uğurlu qarşılıqlı ünsiyyət üçün pragmatik şüur formalaşdırmaq lazımdır. Yəni insan yalnız dili qrammatik cəhətdən öyrənməklə kifayətlənməməli, həm də həmin dilin danışq mədəniyyətini mənimsəməlidir. Bu baxımdan, tərcüməçilərə tövsiyə oluna bilər ki, dialoqları tərcümə edərkən təkcə sözün lüğət mənasına deyil, orijinal dildə ifadənin yaratdığı pragmatik təsirə diqqət yetirsinlər. Məsələn, ingilis dilində bir obraza xas olan danışq üslubu (kobud, ya da əksinə, həddindən artıq nəzakətli tərz) Azərbaycan dilində adekvat şəkildə çadırılmalıdır ki, obrazın kommunikativ xarakteri itirilməsin.

Elmi nəticə. Belə qənaətə gəlirik ki, dialoji diskursun pragmatik əsaslarının müqayisəli təhlili dilçilik elminin həm nəzəri (ümumi pragmatik qaydaların universallığı və variasiyası məsələləri), həm də tətbiqi (tərcümə, dil öyrətimi, mədəniyyətlərarası ünsiyyət) sahələrinə dəyərli töhfələr verir. Dialoq – insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın təməl vasitəsidir və tarixən mədəniyyətlərin, millətlərin bir-birini anlamasında müstəsna rol oynamışdır. Buna görə də dialoq mədəniyyətinin inkişafı təhsil və cəmiyyət üçün prioritet olmalıdır [8]. Təklif edirik ki, gələcək araşdırmalarda da daha spesifik pragmatik ünsürlər – məsələn, yumor (zarafat) və ironiyanın fərqli dillərdə dialoqda rolu, müxtəlif nitq aktlarının (məsələn, komplimentlərin, şikayətin) mədəni təsiri – müqayisəli şəkildə öyrənilsin. Bu istiqamətdə tədqiqatlar genişləndikcə, beynəlxalq elmi ədəbiyyatda Azərbaycan dili pragmatikasının da layiqli yeri olacaq və eyni zamanda, praktiki kommunikasiya problemlərinin həllinə də elmi əsaslar veriləcəkdir.

Elmi yenilik. Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə Azərbaycan və ingilis dillərində dialoji diskursun pragmatik xüsusiyyətləri sistemli şəkildə müqayisəli təhlil edilmişdir. Araşdırma dialoqda nitq aktlarının reallaşması, məzmunun dolayısı yolla çatdırılması (implikaturalar) və nəzakət strategiyalarının iki dil mühitində əhatəli müqayisəsinə əsaslanaraq, pragmatika sahəsinə yeni elmi töhfələr vermişdir. Bu çalışma mövcud nitq aktı nəzəriyyəsi, implikatura konsepsiyası və nəzakət prinsipləri kimi nəzəri yanaşmaları inteqrasiya et-

məklə pragmatik ünsiyyəti fərqli baxış bucağından qiymətləndirmişdir. Nəticədə, müxtəlif dil ailələrinə və mədəni kontekstə malik Azərbaycan və ingilis dillərində ünsiyyətin ümumi prinsipləri ilə yanaşı, mədəniyyətdən irəli gələn spesifik fərqlər ilk dəfə üzə çıxarılmışdır. Tədqiqat dialoji diskursda ünsiyyət strategiyalarının universal və mədəniyyətəxas cəhətlərini aşkar edərək dilçilik elminin pragmatika sahəsini zənginləşdirir. Beləliklə, əldə edilmiş nəticələr pragmatik nəzəriyyəyə geniş perspektiv qazandırmaqla yanaşı, fərqli mədəni ünsiyyət modellərinin elmi izahına da yenilikçi baxış təqdim edir.

Tətbiqi əhəmiyyəti. Aparılmış tədqiqatın nəticələri tərcümə, dil tədrisi və mədəniyyətlərarası kommunikasiya sahələrində real və praktik əhəmiyyətə malikdir. Dialoji nitqin pragmatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək tərcümə prosesində orijinal məndəki niyyətin və üslubun düzgün ötürülməsi üçün vacib tövsiyələr verir; bu da tərcüməçilərin dialoqların mənasını və emosional çalarlarını itirmədən adekvat tərcümə etməsinə kömək edir. Eyni zamanda, araşdırmanın nəticələri dil tədrisində nəzərə alınaraq, tələbələrin pragmatik kompetensiyasını inkişaf etdirməyə xidmət edir, – yəni Azərbaycan və ingilis dillərində ünsiyyət zamanı uyğun nitq aktlarından istifadə, implikaturaların doğru anlaşılması və nəzakət normalarının dərk edilməsi kimi bacarıqları gücləndirməyə imkan yaradır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə bu tədqiqatın faydası ondan ibarətdir ki, iki müxtəlif dil və mədəniyyət nümayəndələrinin dialoq zamanı gözlədiyi pragmatik davranış fərqləri öncədən bilinmiş olur; bu isə beynəlxalq kommunikasiya kontekstində yaranan yanlış anlaşılmaları azaltmağa şərait yaradır. Tədqiqat əsasında hazırlanmış praktiki tövsiyələr, həm tərcüməçilər, həm də dil müəllimləri üçün dialoqların qurulması və izahında yol göstəricisi kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, bu elmi işin tətbiqi əhəmiyyəti müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirməsi, ünsiyyət səhvlərinin qarşısını alması və dil öyrənənlər ilə peşəkar kommunikatorların fəaliyyətində səmərəliliyi artırması ilə özünü göstərir.

Ədəbiyyat

1. Austin, J.L. How to Do Things with Words / J.L.Austin, – Oxford: Oxford University Press. – 1962.
2. Bababaylı, İ., & Kızıltan, N. (2020). A comparative sociopragmatic analysis of the dialogues in Turkish and Azerbaijani B1-B2 EFL textbooks. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 1500–1522.
3. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (Eds.). (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
4. Brown, P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P.Brown, S.C.Levinson, – Cambridge: Cambridge University Press. – 1987.
5. Grice, H.P. Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3: *Speech Acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press. – 1975.
6. Hamidova, D. Main common aspects of the address forms related to kinship in Azerbaijani and English languages and its psychological aspects. *Universidad y Sociedad*, 15(S3), 294-299. – 2023.
7. House, J., & Kádár, D.Z. *Cross-Cultural Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. – 2021.
8. Ismayilova, S. The Study on Dialogic Discourse. *Path of Science*, 9(6), 1015–1021. DOI:10.22178/pos.93-15. – 2023.
9. Searle, J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* / J.R.Searle, –Cambridge: Cambridge University Press. – 1969.
10. Sperber, D., & Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition* (2nd ed.). – Oxford: Blackwell. – 1995.
11. Yusifova, P.T. Expression of Implicit Meaning in Cross-cultural Communication in the English and Azerbaijani Languages. (PhD Dissertation Summary, Azerbaijan University of Languages, Baku). – 2024.

S.V.İsmayilova

Pragmatic Features of Dialogic Discourse in the Azerbaijani and English Languages

Summary

The article in both Azerbaijani and English will highlight the importance of dialogic discourse in contemporary linguistic research [8]. The comparative analysis of pragmatics features (such as speech acts, implications, and politeness strategies) in Azerbaijani and English dialogues, and the key findings. The study aims to identify how meaning is constructed and interpreted in dialogues across these two typologically and culturally different languages. The results indicate that while there are universal principles of dialogue, there are significant context-dependent and sociopragmatic differences between Azerbaijani and English. Understanding these differences allows for recommendations to improve cross-cultural communication and dialogue practices.

Keywords: *dialogic speech, dialogic discourse, dialogue, communication, pragmatic competence*

С.В.Исмаилова

Прагматические особенности диалогического дискурса в Азербайджанском и английском языках

Резюме

Статья освещает важность диалогического дискурса в современном лингвистическом исследовании [8]. Представлен сравнительный анализ прагматических особенностей (таких как речевые акты, импликации и стратегии вежливости) в азербайджанских и английских диалогах, а также основные результаты. Цель исследования – выявить, как формируется и интерпретируется значение в диалогах на этих двух типологически и культурно различных языках. Результаты показывают, что, несмотря на универсальные принципы ведения диалога, существуют значительные различия, зависящие от контекста и социопрагматических факторов. Понимание этих различий позволяет выработать рекомендации по улучшению межкультурной коммуникации и практики ведения диалога.

Ключевые слова: *диалогическая речь, диалогический дискурс, диалог, коммуникация, прагматическая компетенция*

Reyçi: filol.e.d., prof. A.Y.Memmedov

Redaksiyaya daxil olub: 20.10.2025